

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS FØRSTE FEMOGTYVE AAR

DER er hengaaet fem Aar, siden vor Forening den 26. Februar 1913 fejrede 25 Aarsdagen for sin Oprettelse ved at udsende en lidt festligere udstyret Aargang af »Bogvennen«. En Række af Mænd, der har staaet Forningens Ledelse nær, belyste i dette Skrift de forskellige Sider af vor Virksomhed. Ogsaa de tyve Aar, som Fagskolen den Gang havde gennemlevet, skildredes gennem en Fremstilling af dens Begyndelse og en anelig Række Udtalelser af gamle Elever samt gennem en Skolestatistik, der meddelte Oplysninger om Lokaleforhold, Lærere, Elever, Tilskud, Indtægter og Udgifter etc. etc. indtil 1913. Naar vi nu ser tilbage paa det svundne Tidsrum og tilmed staar overfor at træffe vigtige og afgørende Beslutninger angaaende Skolens Fremtid, Beslutninger, vi i de senere Aarsberetninger har peget paa som uomgængelig nødvendige, saa er det formentlig naturligt i nogenlunde udførlig Form at gøre Rede for, hvorledes Skolen den 15. Marts 1893 omsider traadte i Virksomhed og hvorledes dens Liv, dens Stræben og dens Haab har artet sig for en Betragters Blik, der fra første Færd har været knyttet til den.

Som bekendt hørte det til vor Forenings oprindelige Programpunkter *at arbejde hen til snarlig Oprettelse af Fagskoler for unge Sættere, Trykkere og Bogbindere*, — »et Arbejde, vi i 25 Aar har ofret vore bedste Kræfter, et Arbejde, som naturligvis burde være udført af Fagenes egne Organisationer, om de ellers havde haft Forstaaelse af deres Pligter.«

Men, unge og pligtopfyldende, som vi var, viser vor Bestyrelses Forhandlings-Protokol, at vi allerede i Februar 1890 sad i vidtløftige Drøftelser om at føre dette Programpunkt ud i Livet. Disse resulterede i en Henvendelse til de bestaaende faglige Organisationer om at vælge hver to Medlemmer, der i Forening med to fra vor Forening tænkte at forberede en Fagskoles Oprettelse. I Maj 1890 samledes denne Kreds til sit første Møde. Med Undtagelse af Boghandlerforeningen i Kjøbenhavn, der ikke mente Sagen vedkom den, havde alle de faglige Foreninger valgt Repræsentanter, ogsaa Dansk typografisk Forening, der var Organ for Provins-Typograferne. For første Gang mødtes her Mester- og Svendeforeninger i Boghaandværksfagene til Forhandling om en Sag, der ikke angik Løn eller Arbejdstid, men derimod et Anliggende, der fra vor Side set var af højere faglig Betydning, og det viste sig hurtigt, at det var vanskeligt for d'Herrer at tale roligt sammen. Navnlig mellem Formanden for Forening af danske Bogtrykkere Hr. O. C. Olsen og de Delegerede fra de forskellige Arbejder-Organisationer faldt der mange hvasse Ord om det gamle Stridsemne: *Rettigheder og Pligter*. — Det gjaldt fra Arbejdernes Side at fastslaa, at det var Mestrenes Pligt at bære Byrderne og betale Omkost-

ningerne ved en saadan Skoles Drift eller i det mindste tvinge Mesterforeningens Formand til at binde sig ved Løfte om et stort Bidrag i Penge, thi Mestrene var Synderne, der ved daarlig faglig Ledelse gjorde en Skole nødvendig. Først naar man havde Klarhed over, hvad man fra denne Side tænkte at yde, var Svendene villige til at fremsætte deres Tilbud og Løfter. Dog O. C. Olsen var for klog til at gaa i Fælden, han holdt Spørgsmaalet flydende og gav for øvrigt *raat for usødet* i den lange og ret hidsige Meningsudveksling, der omsider, men med en Del Besvær, endte med Nedsættelse af et Udvalg, der kom til at bestaa af Formændene i de kjøbenhavnske Foreninger, nemlig: O. C. Olsen (Bogtrykkerforeningen), Rasch (Bogbinderlauget), Victor Petersen (Den typografiske Forening), J. Fischmann (Ny typografisk Forening), Dahlquist (Den typografiske Trykkerforening), Nielsen (Bogbindersvendeforeningen) og F. Hendriksen (Forening for Boghaandværk). For dette snevre Udvalg forelagdes i Oktober samme Aar Udkast til en Henvendelse til alle fagligt interesserede om at tegne sig for Bidrag til Oprettelsen af Skolen, enten ved Gaver en Gang for alle eller ved Tilskud fordelt paa fem Aar. Denne Henvendelse cirkulerede over hele Landet og gav det formentlig smukke Udbytte, at de tegnede Bidrag beløb sig til 10,600 Kroner. Resultatet forelagdes Udvalget ved et Møde i November 1891, paa hvilket der opstilledes et Budget for den tænkte Skoles Drift, som balancerede med ca. 6000 Kroner aarlig.

Drøftelserne i Udvalget hvilede nu et Aarstid, men Arbejdet for Skolens Oprettelse gik alligevel sin Gang. I denne Mellemtid blev F. Hendriksen, med offentlig Understøttelse, sat i Stand til at foretage to Rejser for at studere udenlandske Skoler i Boghaandværksfagene. Resultatet af disse Rejser og de derved fæstnede Tanker om, hvorledes vi her i Landet burde anlægge en Skole, er der gjort Rede for i en Artikel: *Om Fagskoler for Boghaandværk og en dansk Skole*, der er trykt i »Forening for Boghaandværk's Aarsskrift 1891«.

Saa mødtes endelig Udvalget til et afsluttende Møde den 30. Oktober 1892. Det meddeltes her, at de indsamlede Midler fordelte sig saaledes, at 2150 Kr. var straks til Rede, medens Resten var fordelt over fem Aar med ca. 1650 Kroner aarlig. De Forhaabninger, som vi stadig havde næret, om at faa Skolelokaler i Kunstindustrimuseets ny Bygning, maatte foreløbig opgives, idet Huset næppe blev færdigt før om to eller tre Aar, og vi enedes da om at søge Virksomheden begyndt snarest muligt, men under beskedenere Former end dem, der tidligere var drøftet. Man lagde Budgettet til Rette med en Balance af ca. 3000 Kroner aarlig, haabede paa ad Aare at faa Statsunderstøttelse og Hjælp fra forskellige Fonds og glædede sig ved at have knyttet Arkitekt Vilh. Bruun til Foretagendet som Inspektør og Tegnelerer. I øvrigt slog man sig til Ro med at gøre en god Del Gæld for at komme over de nødvendige Anskaffelser af Materiel. Endelig vedtoges følgende Regler for Skolens Ledelse:

Skolens Navn bliver »Fagskolen for Boghaandværk«, dens Ledelse overtages foreløbig af Styrelsen for Forening for Boghaandværk. De i Skolens Virksomhed interesserede faglige Organisationer, nemlig: Forening af danske

Bogtrykkere, Bogbinderlauget, Den typografiske Forening, Dansk typografisk Forening, Ny typografisk Forening, Den typografiske Trykkerforening og Bogbindersvendenes Forening vælger hver to Medlemmer til et Repræsentantskab, der en Gang aarlig afholder Møde, ved hvilket Beretning om Skolens Virksomhed forelægges. Repræsentantskabet kan da, om det maatte finde Anledning dertil, beslutte Forandringer i Skolens Virkemaade og det vælger, for et Aar ad Gangen, to Revisorer til at gennemgaa Skolens Regnskab. — Udenfor det sædvanlige aarlige Møde, der ansættes til anden Søndag i Januar, kan Repræsentantskabet indkaldes til særlige Møder, naar Skolens Ledere maatte anse dette for nødvendigt.

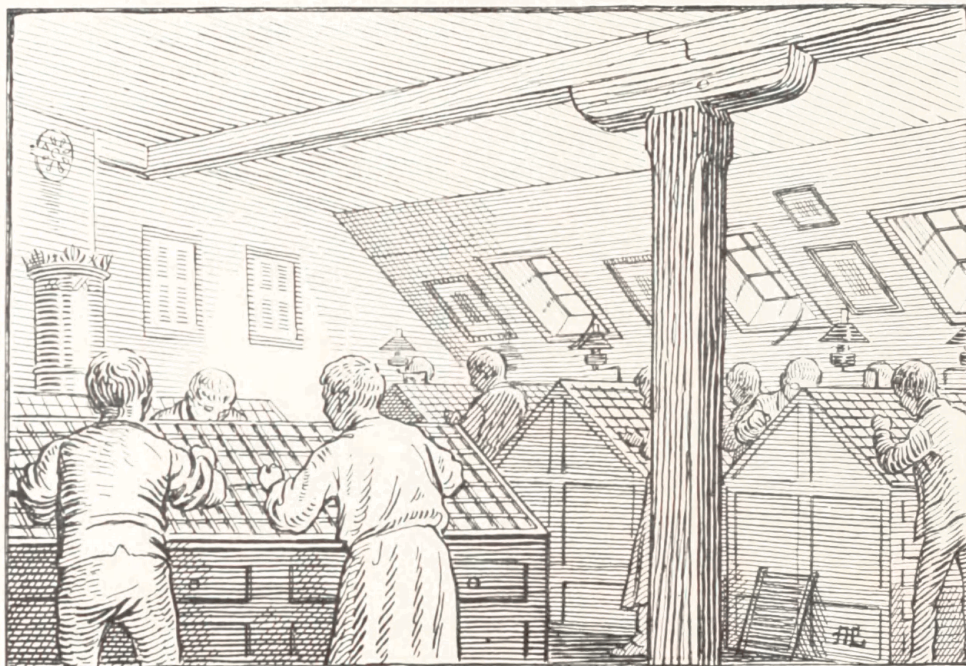
De her for første Gang trykte Regler, der findes indførte i en lille Forhandlingsbog, er altsaa den Basis, paa hvilken Skolen hviler. Bestemmelserne og Referaterne af de omtalte Møder blev i Oktober 1892 underskrevet af alle Udvalgets Medlemmer. Senere tilføjede Repræsentanterne for Provinsorganisationen: *Rigtigheden af omstaaende Referater af Møder, i hvilke vi har deltaget, bekræftes og de i senere Møder tagne Beslutninger tiltrædes. Kolding, ²/₁₂ 92. P. Hvidtfeldt — Warberg.*

Den 4. Dec. 1892 holdt Forening for Boghaandværk et særligt Møde om Fagskolesagen, hvor der, under Ledelse af Bogtrykker O. C. Olsen, blev gjort Rede for Sagens hele Stilling. Her oplystes det, at de indsamlede Tilskud fordelte sig som følger: Bogtrykkere i Kjøbenhavn Kr. 5,495 (deraf to Bidrag à 1,000 Kr. fra Kammerherreinde Berling og Etatsraad C. Ferslev), Provinsbogtrykkere Kr. 2,395, Bogbindere Landet over Kr. 742, Boghandlere i Kjøbenhavn Kr. 1,600 og i Provinsen Kr. 182 og Bidragydere udenfor de faglige Kredse ca. 195 Kr. — Endvidere tegnede Dansk typografisk Forening og Ny typografisk Forening sig hver for 100 Kr. aarlig og Typografisk Trykkerforening for 50 Kr. aarlig. Det fremgaar af denne Oversigt, at Mestrenes Organisationer ikke som saadanne ydede Tilskud, medens adskillige Mestre enkeltvis gav endog rundelige Bidrag, samt at en enkelt stor Typografforening, den kjøbenhavnske, saavel som Bogbindersvendeforeningen ejheller havde tegnet sig. Saaledes er Forholdet i det væsentlige fremdeles, dog er Bogbinderens Mester- og Svendeforeninger efterhaanden kommet med ligesom Den typografiske Forening i Kjøbenhavn. Til Gengæld er Bidragene fra Provinserne efterhaanden svundet meget stærkt ind. Efter at vi i 1902 omsider begyndte vor første Heldags-Sommerskole for Provins-Typografer, der i 1906 udvidedes med et lignende Kursus for unge Bogbindere, og derved imødekom Provinsernes stærke Ønske om at faa Del i Skoleudbyttet, blev der gjort et kraftigt Forsøg fra Mesterforeningerne i Provinsernes Side paa at skaffe ny Tilskud, men det mislykkedes totalt. Provinsbogtrykkerforeningen, Organisationen for Bladudgivere i Provinsen og Centralforeningen for Bogbindermestre i Provinsen, der nu alle tegnede aarlige Bidrag, fraregnet, affødte den udsendte Opfordring kun et Par smaa Bidrag fra Arbejdsgivere i Provinserne.

Der fulgte nu en Tid med strengt Arbejde. Aftaler og Korrespondancer med de forskellige Leverandører tog Tid, og denne var knapt tilmaalt. Hindringer stødte til, idet Vinteren blev særdeles streng, hvorfor vi maatte vente længe paa alt Sætterklassens Træinventar, der var bestilt i Leipzig.

Omsider naaedes det at faa Materiellet paa rette Plads i de spartanske Lokaler, der var lejet i en Bagbygning's øverste Etager Nørrevoldgade Nr. 80, og her begyndte vi Søndagen den 15. Marts 1893 at holde Skole. — Om Forholdene og Skolelivet i de syv Aar, vi tilbragte der, foreligger der, som allerede nævnt, i »Bogvennen« for 1913, gode Skildringer af gamle

Sætteriet paa Kvisten Nørrevold 80. — Tegnet efter Hukommelse af Alf. Larsen.

Elever. Ogsaa om Inspektøren, Arkitekt Vilh. Bruun, om Lærerne og den Maade, Undervisningen blev taget paa, giver Elevernes Udtalelser god Besked. Et Par Uddrag af disse Elevbreve kan maaske vække Læserens Lyst til at vende tilbage til Hæftet fra 1913 og der søge nøjere Oplysning om Skolens og vor Forenings hele Virksomhed:

»Nørrevoldgade 80! Hvilke Minder om belærende, nyttige og glade Timer knytter der sig ikke til den gamle Bagbygning, . . . Fra Sætteriet ved Nørrevold var der gennem de gamle Tagvinduer en fortrinlig Udsigt. Naar man Søndag Formiddag var til Undervisning og kiggede ud paa et straalende Foraarsvejr, saa man til den ene Side Landemærket og Vognmagergades gamle og faldefærdige Huse, medens man til den modsatte Side saa Boulevarden og Ørstedsparken med det friske grønne, mod Lys og Luft . . . ;« —
 » . . . men trods det spartanske Udstyr og de snevre Lokaler vilde et opmærksomt Øje opdage den sikre Smag, der prægede Skolen, og som med faa Midler skabte smukke og harmoniske Omgivelser. . . . Fagskolen var et Fristed

for dem, der vilde dygtiggøre sig i sit Fag. Den opmuntrede og understøttede Lærlingens Stræben efter at opnaa den størst mulige Duelighed, skabte Glæde ved Arbejdet, gav ham Lejlighed til at øve sig paa stadig større Op-gaver, saa hans Evner kunde udvikle sig frit; . . . ikke mindst efter at jeg har paabegyndt selvstændig Virksomhed, har jeg lært at værdsætte det solide Fond af Kundskaber, Skolen har givet sine Elever med som Ballast paa deres Færden ude i Verden. Den lærte dem Respekt for Arbejdet, Kærlighed til Faget, lærte dem at stille store Krav til sig selv, til altid at yde det bedste, aldrig at staa stille, men stadig sætte sig nye Maal, — den lærte dem at

Skolens første Lærere. Fotografi 1895.

(Staaende) Anker Kyster, D. L. Clément, H. C. Andersen, Carl Nielsen.

(Siddende) Vilh. Bruun, Emil Sørensen (Selmar).

skatte Arbejdets Velsignelse.« — »Det varede nu ikke længe, før jeg fandt mig godt til Rette her i de nye Omgivelser. Jævnaldrende Kammerater, Tegning, Haandforyldning, Presseforyldning, Marmorering og Guldsnit — altsammen noget, der optog min Interesse, og som jeg ikke før havde set paa nært Hold.« — »Da jeg som Lærling begyndte paa Skolen, var det jo lige straks et betydeligt Minus i den just ikke saa rigeligt tilmaalte Fritid, men det varede ikke længe, inden den faglige Undervisning hørte til mine kærester Timer. Den var baade interessant og afvekslende, og vi fik altid Lejlighed til i Praksis at prøve hvad vi lærte«. — »Under Sprogundervisningen fik C., der var en vidt berejst Mand, Lejlighed til at fortælle en eller anden interessant Oplevelse fra Udlandet, og han havde en vidunderlig Evne til at lære sine Elever noget, fordi han aldrig gjorde Undervisningen kedelig. Jeg har ham at takke for, at jeg i sin Tid sproglig set klarede mig saa godt paa »Valsen« gennem Tyskland og Frankrig, ligesom det skyldes

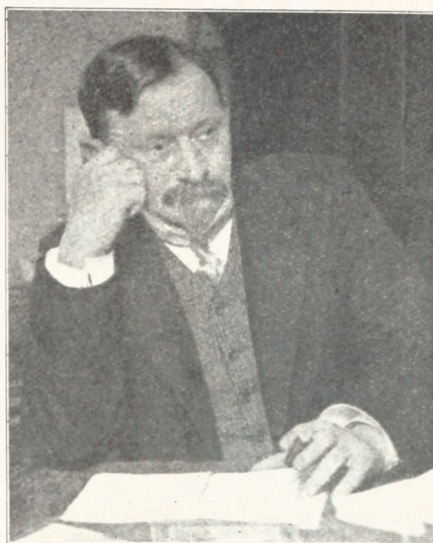
ham og derigennem Fagskolen, at jeg slap saa let over Tysk og Engelsk, da jeg senere tog Præliminæreksamen og Artium.« — »Nej, endnu større Betydning har Fagskolen haft for mig ved sit Eksempel overhovedet — dens Leders Valgsprog synes at være: det bedste er netop lige godt nok. Og det er et godt Valgsprog, ikke blot for Boghaandværkenes Arbejdere, men for enhver Arbejder i enhver Virksomhed, om den kaldes Haandens eller Aandens — det meste af det, der duer, er dog skabt ved et flittigt Samarbejde mellem disse to.

Ved vore Udvalgsforhandlinger var det aftalt at holde Skole de ni Maaneder af Aaret. I Modsætning til andre lignende Skoler mente vi at holde aabent i Sommermaanederne, medens vi, af Hensyn til Travlheden i Fagene, tænkte at lukke i November, December og Januar Maaned. Det viste sig snart at være upraktisk, thi Eleverne taalte ikke Skolearbejdet i de varme Sommermaaneder og i de daarlige Lokaler. Vi gled hurtigt over til at arbejde fra September til Juni og senere fra Oktober til Juni.

Skolearbejdet gik ret livligt for os. Lærere og Elever var godt oplagte, og vi havde en udmærket Støtte i Inspektoren *Vilh. Bruun*, der forstod at omgaas begge disse samarbejdende Grupper. — Som Lærer i Tegning gjorde han god Fyldest og fik især Bogbindernes Tegnearbejde lagt i et godt og rigtigt Spor. — Ulige vanskeligere var det at interessere Sættere og Trykkere for Tegnefaget, og saaledes er det vedblevet at være. De Folk vil ikke begribe, at det er nyttigt paa Papiret nogenlunde at kunne gøre Rede for Ordningen af Satsbilledet i en Titel eller i det, man kalder en Accidens. Paa lignende Vis har det aldrig været os muligt at faa Trykkerne til at indse det gavnlige i at have blot elementært Begreb om, hvorledes Lys og Skygge viser sig paa et fritstaaende Legeme eller et Ornament. Vel har vi ikke opgivet at holde Eleverne til Tegning, men Kraften i Skolens Arbejde har været samlet om det rent faglige i vor typografiske Undervisning.

Har Sætterne været sløje i Tegnetimerne, har de til Gengæld været flinke Elever ved vor sproglige Undervisning. Det hørte til Skolens oprindeligt fastslaaede Bifag at give en grundig Vejledning i Modersmaalet. Kommune-lærer *H. C. Andersen*, vor første og udmærkede Lærer i Dansk, holdt desværre ikke længe ud. Han afløstes af en anden Mand fra vore kommunale Skoler, den store og brede *Clemmensen*, der var en ren Mester i at undervise og behandle unge Mennesker. Efter ham fulgte Cand. th. *Svend Nissen*, der i ti Aar holdt sin og Elevernes Interesse levende. Ogsaa han

H. S. Clemmensen.
Lærer i Dansk 1895—1900.

Svend Nissen.
Lærer i Dansk 1900—1910.

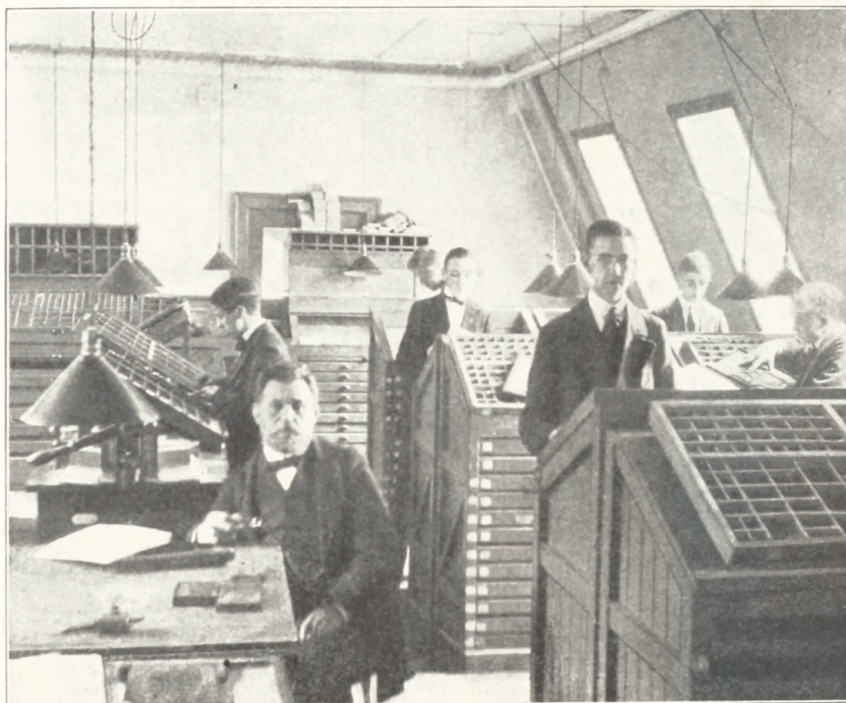
stod i det bedste Forhold til Eleverne, det vil nærmere bestemt sige til Sætterne, thi Trykkerne fulgte altid mindre viligt med, og Bogbinderne har aldrig haft Lyst til vor sproglige Undervisning.

Allerede i det andet Skoleaar fik vi tilsendt to frivillige Svendepøver til Bedømmelse, en fra Kolding og en fra Kjøbenhavn. Fra tredje Aar begyndte vi, efter nogle Elevers Ønske, at afholde Svendepøver ved Skolen, og vi kom saaledes ind under Magistratens Kommission til frivillige Svendepøvers Bedømmelse. Derved kom vi i Forbindelse med afdøde Borgmester H. N. Hansen, i hvem vi erhvervede os en trofast Ven, der med stor Interesse fulgte Skolen. Det var væsentlig ham, som Formand for denne Kom-

mission, der foranledigede den rigelige Tildeling af Medaljer for vore Svendepøver, thi hans Mening var den, at vore Pøver stod højt i Forhold til Gennemsnittet af de mange Svendepøver, han i Aarets Løb saa. Ordningen af Sagen var følgende: Sætter- og Trykkerpøverne aflagdes paa Skolen, medens der for Bogbindernes Vedkommende blev udført Arbejds-tegninger, hvorefter Eleven gjorde sit Svendestykke hos Oldermændene. Dette Fag havde nemlig altid fastholdt Svendepøverne, der bedømtes af Bogbinderlauget, medens Bogtrykfagene tidligere ikke havde afholdt saadanne Pøver.

Udviklingen havde sine Skyggesider, thi der var Mestre, særlig blandt Bogbinderne, der hurtigt vænnede sig til at sende Lærlinge til Skolen et halvt Aarstid før Prøven skulde aflægges. De sparede paa den Maade selv at gøre den unge Mand færdig til Prøven, men overfør Skolen, der havde højere Maal end Eksamenssport, var dette et Misbrug, hvorimod vi maatte nedlægge Indsigelse. I det hele greb disse to Gange aarligt faldende Pøver forstyrrende ind i det egentlige Skolearbejde og blev i Længden uheldige, eftersom Antallet af Elever, der ønskede at aflægge Prøven, steg. Der anmeldtes ogsaa Pøver til Bedømmelse fra Trykkerierne, og da Skolen var tildelt en ledende Stilling i Sagen, fik vi ogsaa Besværet med Ordning, Tilsyn og Bedømmelse af disse Pøver. Alt saadant Ekstraarbejde blev efterhaanden brydsomt og løb ud i Vanskeligheder af forskellig Art. — Fra Aar 1900 begyndte vi at skærpe vore Bestemmelser om Adgang til at aflægge Svendepøve ved Skolen betydeligt. Vi krævede ikke alene mindst to Aars Skolearbejde, før der erhvervedes Ret til Prøvens Aflæggelse, men indførte ogsaa en skarpere Bedømmelse. Alligevel voksede vore Betænkeligheder overfor denne Side af vor Virksomhed, og da den tilmed af og til mødtes med en ret uforstaaende Kritik i faglige Kredse, bestemte vi os til

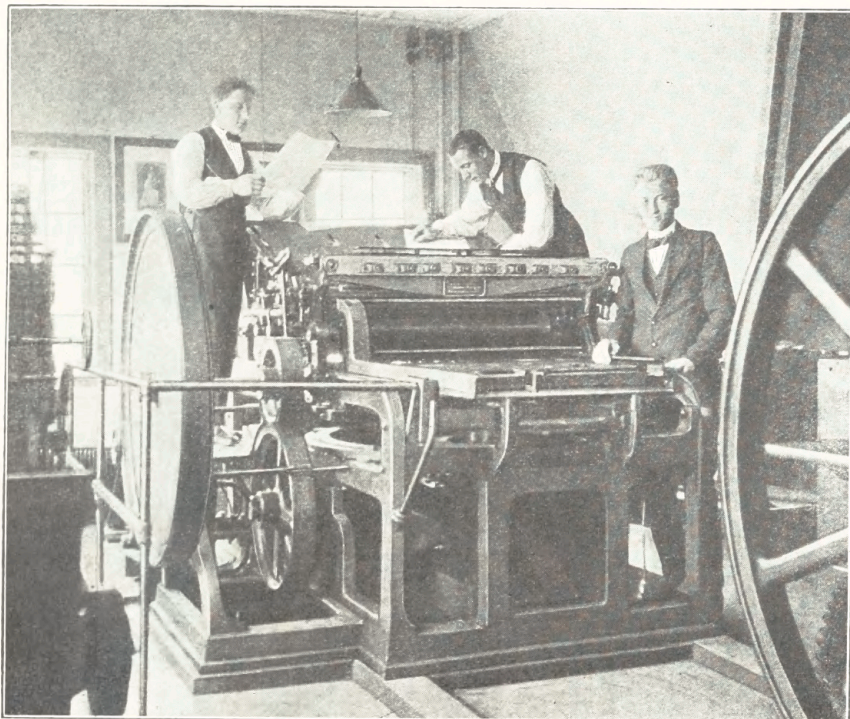
at lægge Resultaterne paa Bordet. I November 1907 ordnede vi, ved et af vore Foreningsmøder, en Udstilling af samtlige i Løbet af 13 Aar aflagte Svendepøver i Bogtrykfaget og indbød Fagene til at komme til Stede og deltage i en Diskussion om Resultaterne. Der var i alt fremlagt 111 Prøver fra Skolen og 16 fra Trykkerier i Kjøbenhavn. En af de sidst aflagte fra et mindre Trykkeri havde været stærkt omstridt og var ogsaa sikkert under Lavmaalet. — Referatet af Forhandlingerne findes i »Bogvennen« for 1907—10, S. 61. — Udstillingen overtraf vistnok de mødtes Forventninger, og Diskussionen gav det Resultat, at der fra en Række Bogtrykkes Side ud-

Fra Sætterklassen i Kunstindustrimuseet.

taltes et stærkt Ønske om at opretholde Prøverne. Næst at slaa dette Resultat fast, afsluttede Formanden Forhandlingerne med at sige: . . . »Angaaende Spørgsmaalet om en forandret S sammensætning af Bedømmelsesudvalget og om at tilstræbe at faa Arbejderne repræsenterede, maatte man haabe paa en fredelig Overenskomst. For sit eget Vedkommende havde han altid været af den Mening, at det var heldigst, om Arbejderne var valgbare. Det stemmede ogsaa med den Egenskab ved Forening for Boghaandværk og ved Fagskolens Ordning, at der begge Steder var medtaget Repræsentation baade for Mestre og Svende. Det var den Kerne i Foreningen, han for sit Vedkommende satte mest Pris paa. Han henstillede til d'Hrr. at vise en mere levende Interesse for Skolen og dens Virksomhed, thi de Organisationer, der paa Foranledning af Forening for Boghaandværk i sin Tid havde besluttet dens Oprettelse og som var Medlemmer af Skolens Repræsentantskab, maatte være klare over, at Skolen faldt

sammen, naar han ikke mere kunde eller vilde gøre Arbejdet ved Ledelsen, dersom Foreningerne ikke i Tide var beredte paa at overtage det og fortsætte det paa forsvarlig Maade.« — Det her berørte Forhold har altid været utilfredsstillende. Kun ganske enkelte Principaler har fulgt Skolens Virksomhed. De fleste har været helt uden Kendskab til Arbejdet og mange næppe nok anet Skolens Tilværelse. Sligt er i Længden overvættets trættende for dem, der trækker Læsset og bærer Ansvarret ved Ledelsen af et brydsomt og tidsspildende Skolearbejde.

Ved Hurtigpressen i Kunstindustrimuseet.

Et Par Aar senere blev der fra Arbejderorganisationernes Side rejst Krav om at gøre Svendprøverne obligatoriske i de typografiske Fag. Man regnede med, at Skolen skulde paatage sig Broderparten af Arbejdet ved Prøvernes Afholdelse. Overfor dette for Skolen ganske ødelæggende Krav nedlagde vi Indsigelse og opgav samtidig helt at afholde Svendprøver i Bogtrykfaget paa Skolen. — Siden da bliver de forholdsvis faa Prøver, der aflægges, afholdt i Trykkerierne og bedømt af Skuemestrene alene. Kun i ganske enkelte Tilfælde, hvor Forholdene er særlig uheldige for en af vore Elever, tillader vi, at Prøven aflægges paa Skolen.

Vor Forventning om snart at blive betænkt med offentlig Støtte blev ikke skuffet. I vort første Arbejdsaar gav Administrationen for *Det Reiersenske Fond* os et Tilskud paa 500 Kr., og Fondet har aldrig svigtet os, men stadig givet Skolen 300 Kr. aarlig. Vort andet Aars Regnskab indeholder

et Bidrag paa 400 Kr. fra *Det Raben-Levetzauseke Fond*, samt Statens første Tilskud paa 2,000 Kr., og dette stiger allerede i 1895 til 3,000 Kr. Udover dette Beløb naaede vi først paa Regnskabet for 1906, da vi første Gang faar 4,000 Kr.s Statshjælp, men da havde vi ogsaa i nogle Aar holdt heldags Sommerskole for Provins-Sættere, og denne ny Virksomhed var netop i 1906 udvidet med to Maaneders Sommerskole for unge Bogbindere fra Provinserne. Da vi optog dette Arbejde for Provinserne i 1902, traadte *Julius Skrikes Stiftelse* til med et Bidrag paa 300 Kr. aarlig, og forinden — i 1899 — gav *Premieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunstner eller Haandværker* os et Tilskud paa 1,000 Kr., der senere er vedligeholdt med 500 Kr. aarlig. Fra det under Kunstindustrimuseet sorterende *Bernh. Hertz' teknologiske Legat* har vi oftere faaet Støtte, kraftigst i 1902 til Hjælp ved Anskaffelsen af en ny Hurtigpresse, 2,000 Kr.

For saa vidt kan vi ikke klage. Der er vist Skolen stor Velvilje fra de forskellige Fonds Administrationers Side, og vi har al mulig Grund til at mindes de alt døde saavel som de nu fungerende Bestyrelsesmedlemmer i Taknemlighed. — Vi skylder ogsaa at notere, at vi overalt, hvor vi har skullet købe Maskiner, Skrift, Papir og alt øvrigt Værkstedesapparat, har mødt stor Imødekommenhed. Vi har altid kunnet købe billigt, ikke sjældent til halv Pris. — Af Legatstiftere er Skolen derimod ikke bleven paaagtet. Ikke en af de i Aarens Løb afdøde velstillede Fagfæller har betænkt Skolen. Fra væsenligt helt andre Sider fik den i 1895 tillagt et Legat paa 5,000 Kr., som den, der var berettiget til at disponere, ikke lod baandlægge. Han tænkte sig nemlig, at der kom en Lejlighed, hvor det vilde være meget formaalstjenligt for Skolen at have dette Beløb til fri Raadighed. Lejligheden kom 1900, da Kunstindustrimuseets Bestyrelse gik ind paa at give os frit Husly i Museet. En ret vidtloftig Ordning af Museets Tagetage var nødvendig, og som Skolens Bidrag til at dække Udgifterne hertil — de beløb sig ialt til 15,000 Kr. — ofredes de fra 1895 stammende 5,000 Kr. — I 1898 modtog Skolen i Anledning af Firmaet *J. G. A. Eickhoff's* Jubilæum et Legat paa 500 Kr., hvis Renter er bestemt til Friplads for en Typograf-elev. Imidlertid var vi begyndt paa at samle lidt Renter og mindre uforudsete Indtægter, hvortil i 1908 føjedes en Gave fra Firmaet *Genzsch & Heyse* i Hamborg paa 300 Kr. Disse Opsparinger er efterhaanden blevet baandlagt i Obligationer til et Beløb af 2,800 Kr. Endelig modtog vi i 1913 (Foreningens Jubilæumsaar) fra velvillige Venner 1,500 Kr. i Obligationer, der er baandlagt til Fordel for Skolen.

Paa anden Maade staar vi i Taknemlighedsgæld til flere Embedsmænd under Indenrigsministeriet og til enkelte Rigsdagsmænd, der har støttet vor Ansøgning om Bevilling paa Finansloven. Da vi i 1893 søgte første Gang, var *H. P. Ingerslev* Indenrigsminister og *H. E. Hørring* Departementschef. De tog begge godt imod vort Ønske om Hjælp, og vi fandt en baade virksom og forstaaende Støtte hos de to yngre Embedsmænd *F. L. G. de Jonquières* (nu Overpræsident i Kbhvn.) og *A. M. Krieger* (nu Kabinetssekretær hos Kongen). Den sidstnævnte, under hvem vi i en Række af Aar hørte, da han blev Departementschef i Indenrigsministeriet, har vi

voldet adskillig Ulejlighed, uden nogensinde at miste hans Tillid. Det var ham, der fandt paa Hjælp, da vi begyndte vor Sommerskole, idet han underrettede os om, at Ministeriet havde et mindre Beløb til Raadighed, som lod sig anvende til Stipendier for de unge Folk fra Provinsen, der søgte Skolen. Paa den Maade blev det muligt for Provinsorganisationerne at give Eleverne en Haandsrækning til Opholdet i Kjøbenhavn, og det har altid været en Fornøjelse at se, hvor pænt de unge Folk klarede de to Maaneders Skole med ganske smaa Midler. Disse Elevhold har, paa faa Undtagelser nær, hørt til vore bedste Glæder. Det har gennemgaaende

Bogbindere ved Haandforgyldning. Kunstindustrimuseet.

været særdeles flittige og stræbsomme Ungersvende, der mødte; Folk, der tog alvorlig fat paa Arbejdet. Af og til har Holdene — ligesom for øvrigt vor Vinterskole — været isprængt enkelte norske, svenske, finske og islandske Elever, hvoriblandt der jævnlig fandtes kvindelige Deltagere.

Efter i det foranstaaende at have lettet vort Sind overfor al den Støtte, vi har mødt, skylder vi formentlig os selv at gøre opmærksom paa, at vi altid har arbejdet sparsommeligt og sat en Ære i at gøre vor Gerning med mindst mulig Anvendelse af Penge. Vort første Aars Regnskab balancerer med 5,128 Kr., der paa Indtægtssiden omfatter Bidragene en Gang for alle med 2,163 Kr., medens Etableringsudgifterne beløber sig til 2,103 Kr. — Vor Gæld var efter Aarsopgørelsen 6,273 Kr. — I Aarsregnskabet for 1907, det første i hvilket Værdien af Kunstindustrimuseets Bidrag i frit Lokale, Belysning og Opvarmning er ført til Indtægt og Udgift med 3,310 Kr., er vort Regnskabs Balance 12,112 Kr., Gælden 2,500 Kr., og endelig viser vort

sidst aflagte Regnskab for 1916—17 (Finansaaret) en Balance paa 12,535 Kr., Museets Tilskud 3,188 Kr. Skolen var gældfri.

Det anførte tør nok siges at være smaa Beløb til Drift af en Haandværkerskole i Aarets ni Maaneder med ca. 100 Elever og en heldags Sommerskole i to Maaneder, med Lønning til 7 Lærere og stadig Vedligeholdelse af et dyrt Apparat.

Vi stammede nu ogsaa fra Tider, der nogenlunde satte Tæring efter Næring, og vi har fortsat med Sparsommelighed, ogsaa efter at man her i Landet er kommen grundig ind paa at rutte med Pengene. — Ikke desto mindre oplevede vi, at det *Berntsenske Ministerium* paa Finansloven 1911—12 foreslog at nedsætte vort Statstilskud til det halve, for ad Aare at lade det helt forsvinde, og det var ikke Ministeriets Skyld, at dette blev forhindret ved Afstemningen i Folketinget. Man havde fra det første radikale Ministerium arvet den saakaldte Sparekommissions Forslag om at stryge en Række slige Bevillinger, ogsaa saadanne til litterære og videnskabelige Publikationer, der ellers ikke lod sig opretholde. Ved den Lejlighed tog man det lille Tilskud, Forening for Boghaandværk siden *J. Scavenius'* Ministerdage havde haft til vore Publikationer, fra os. Man følte sig nu oplagt til, samtidig med at Skatteskruen blev sat alvorlig i Virksomhed, at tage Livet af en hel Række nyttige smaa Foretagender til Støtte for Haandværket, og det var med Nød og Næppe, det blev undgaaet. Paa et Punkt lykkedes det. Den lille Bevilling, hvorfra Provinseleverne hidtil havde faaet Stipendier til Ophold ved Sommerskolen, blev slettet af Finansloven. Vi havde ikke tænkt os, at noget saadant ogsaa var paatænkt, men gjort Regning uden det folkelige Ministerium og dets Raadgivere. I 1912 var vi af denne Grund ikke i Stand til at holde Sommerskole.

Det blev *Professor Camillus Nyrop*, den altid trofaste Støtter af Haandværkets Anliggender, han som ogsaa hørte til vor Skoles solide Venner, der fik disse Genvordigheder bragt ud af Verden. Han fik den daværende Indenrigsminister til at indse, at der gjordes Uret ved at unddrage Skolen den nødvendige Støtte, og opnaede ikke alene, at den strøgne Bevilling, der hidtil var kommen Sommerskoleeleverne til Gode, blev genoptaget, men ogsaa at Fagskolen for Boghaandværk paa Finansloven for 1913—14 fik sit Tilskud forøget til 4,700 Kr. — Saaledes kan det gaa op og ned, uden at nærmere Sammenhæng er at opdage; men da dette gik for sig, var det ikke længere A. M. Krieger, der var Departementschef.

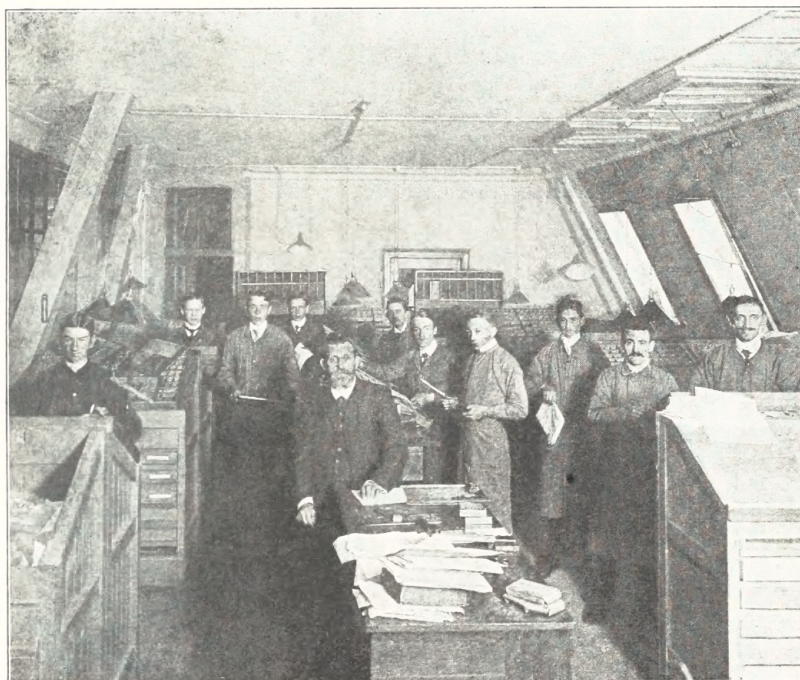
Medens man saaledes i Indenrigsministeriet var villig til at raade Bod paa begaaet Uret, var man ikke paa den Maade følsom i Kultusministeriet. Der nægtede den daværende Minister at genoptage den gamle, paa hans Forslag inddragne Bevilling paa 500 Kr. aarlig, som Forening for Boghaandværk, som ovenfor nævnt, havde faaet til litterær Virksomhed.

I Skolens to første Aar nøjedes vi med 3die Sal og Kvisten i Baghuset ved Nørrevold. Det var ialt 307 Kv.-Al. Fra 1895 udvidede vi Lokalerne med den mellemliggende fjerde Sal, og ved Nytaar 1900 naaede vi den store Forbedring, idet vi flyttede til Kunstindustrimuseet, hvor hele Forhusets Tagetage blev os indrømmet. Derved steg vor Plads til 930 Kv.-Al.,

og vi fik lyse og gode Forhold. Petroleumslamperne og Kakkelovnene forlod vi og fik elektrisk Lys og Centralvarme i Stedet.

Skolens Deltagelse i udenlandske Udstillinger skal her ikke nærmere omtales, det er væsentligst sket i Samlag med Forening for Boghaandværks Ordning af kollektive danske Bogudstillinger. Dog er Skolen ved flere Lejligheder bleven udskilt af det kollektive Hele og tildelt en selvstændig Præmie. Helt paa egen Haand har vi udstillet i Paris 1900, i Krefelder-Museet, i Kristiania-Museet og enkelte andre Steder. Overalt har vi

Sætterhold fra Provinsen, Sommerskolen 1909.

I Midten Læreren Emil Selmar.

Nummer to fra højre Side er Kr. W. Sorensen, Skolens nuværende Lærer for de yngste Sætterhold.

høstet mange Lovord, og adskillige Udsendinge fra fremmede Lande har i Aarenes Løb besøgt os for nærmere at se paa vor Arbejdsform.

I vor Ungdomstid havde vi den Sædvane paa de typografiske Elevarbejder, for Eks. paa Titler, at angive et Forfatternavn og et Forlag, medens vi ikke altid oplyste det egentlige Trykkested. Denne vor lidt for letsindige Omgang med Navne førte en Gang til Indsigelse fra en arkæologisk Forfatters Side. Han saa et saadant Elevarbejde, hvor et illustreret Brudstykke fra et af hans Skrifter var benyttet under en nyopfundet Titel og med hans Forfatternavn. Han gjorde med Grund opmærksom paa, at han ikke var tjent med, at slige Tryksager gik over til Fremtiden under hans Navn. Siden den Gang er vore Trykprøver tydeligt betegnede som Elevarbejder fra Fagskolen for Boghaandværk.

Ved de grundlæggende Forhandlinger blev det fastslaaet, at Skolen ikke

maatte tage mod Bestillinger og udføre betalt Arbejde, men det var underforstaaet, at vi maatte arbejde for Forening for Boghaandværk. I de senere Aar er ogsaa Størstedelen af Foreningens Bøger trykte i Skolen; dertil kommer en Række af Kunstindustrimuseets tidligere Aarsberetninger. Eftersom disse voksede i Omfang blev det umuligt for Skolen at udføre dem, da Tiden, der var levnet til Fremstillingen, var for knap. — For at fremme og højne Skolearbejdet har vi ogsaa selv nu og da udsendt helt afsluttede Arbejder, der dog ikke har været store i Oplag. Blandt disse kan nævnes Folioudgaven af Grundloven af 5te Juni; den ligeledes i Folio trykte festlige Udgave af »Den signede Dag« med Joakim Skovgaard's Illustrationer og adskillige mindre Arbejder, f. Eks. en lille poetisk Almanak. Slige Skoleresultater er altid omsendt til alle Virksomhedens Bidragsydere. Vi har ogsaa nogle Gange hjulpet Museet og Kgl. danske Videnskaberne's Selskab og os selv med at trykke Henvendelser til udenlandske Universiteter, Selskaber og Personer, naar en særlig Festlighed krævede sligt. Lejlighedsvis har vi trykt Svendebreve for Bogbinderlauget og Sange for de typografiske Foreninger. — I Skolens Aarsberetninger har vi jævnligt trykt Elevarbejder fra de typografiske Afdelinger og bragt Gengivelser af Tegninger og Bind udførte i Bogbinderklassen.

Saadanne fyldigere Opgaver, som ovenfor er nævnte, er næsten alle udførte paa Museets Tag, og de har gjort det daglige Skoleliv festligere. Naturligvis, det er kun en ringe Del af de fremmeligste Elever, der har deltaget i slige Arbejder, men det at se dem udført, tør vi dog antage har øvet en ildnende Virkning paa alle Eleverne. — Det er Bestræbelser, der hænger sammen med vore oprindelige Haab og Drømme om at rejse en Højskole for Boghaandværksfagene, Haab og Drømme, der ingenlunde er blevne virkeliggjorte, hvad enten dette har sin Grund i, at vi har manglet Evner og Kræfter, eller det ligger i Tidernes Ugunst og den moderne Arbejdsforms — for saadanne Bestræbelser — ødelæggende Karakter. — Kommende Tidens Indsigt og Forstaaelse vil dømme om Arbejdet, naar en eller anden faar Lyst til at grave Tryksagerne frem af Bibliotekernes Skjul eller af Skolens Arkiv, hvis den bevarer et saadant, og vi trøster os til at tro, at Arbejdernes Række dog vil vise, at ærlig Stræben har der jævntvæk været fra alle de i Skolearbejdet samvirkende Kræfters Side.

Det kan være paa sin Plads her at mindes, at der i 1878 ved *Foreningen af danske Bogtrykkere* forsøgtes skabt en Fagskole for Bogtrykker-Lærlinge. Det var med afdøde Fr. Hostrup Schultz og O. C. Olsen som Formand og Næstformand at Skolen begyndte, og de to Mænd paatog sig i Foredragsform at fremstille Fagets Oprindelse, Udvikling og moderne Teknik for Eleverne. Skolen havde faaet Lokaler i det Tekniske Selskabs Skole i Læderstræde. I Følge Meddelelse fra den nuværende Forstander for denne Skole, optoges Undervisningen efter Anmodning fra Bogtrykkerforeningen. Der begyndtes den 1. Marts 1878 og afsluttedes med Udgangen af Maj. Forsøget varede altsaa i tre Maaneder. Der undervistes egentlig 2 Timer i Dansk og 2 Timer i Regning. Alle Eleverne samledes en Time hver Uge til de her omtalte Foredrag om Fagets Teknik. Disse

Foredrag afholdtes i Skolens nylig erhvervede Lokaler i Udstillingsbygningen, Industriforeningens nuværende Ejendom.

Under Betegnelsen: *Bedre sent end aldrig* meddeler Den typografiske Forenings Organ »Typograf-Tidende« i sit Nr. 3, 1878, at det ved Skrivelse fra Principalforeningen er underrettet om, at en Fagskole er blevet oprettet. Bladet hilser Begivenheden med Glæde, skønt det ikke har noget

Et skandinavisk Bogbinderhold, Sommerskolen 1917.

I Midten Læreren Oscar Jacobsen.

Kendskab til Programmet for Undervisningen. Redaktionen vil i et senere Nummer vende tilbage til denne Sag, »der jo maa være af største Interesse for enhver Typograf«. Aargangene 78 og 79 bringer imidlertid ingen yderligere Meddelelser om Skolen. — Vi har haft Lejlighed til at gøre os bekendt med O. C. Olsens Optegnelser til hans første Serie Foredrag for Sætterlærlingene. De er særdeles forstandigt og godt lagt til Rette for de unge Tilhørere. Første Semester endte 3. Juni 1878, og i »Dansk Bogtrykker-Tidende« for Januar 1900 — hvor Foreningens Virksomhed gennem 25

Aar omtales — kan man læse om Forsøgets Udfald. Man vedtog ved For- eningsmøde i 1878 følgende Resolution: »Uagtet Forsamlingen med Be- klagelse har erfaret, at Skolen langt fra har fundet saa varm Tilslutning fra Elevernes Side, som forventet, maa man dog i Sagens Interesse anse det for rigtigst, at Forsøget med Skolen fortsættes endnu i to Kvartaler. I Henhold dertil bemyndiges Styrelsen til af Foreningens Midler at afholde de i saa Henseende fornødne Udgifter.«

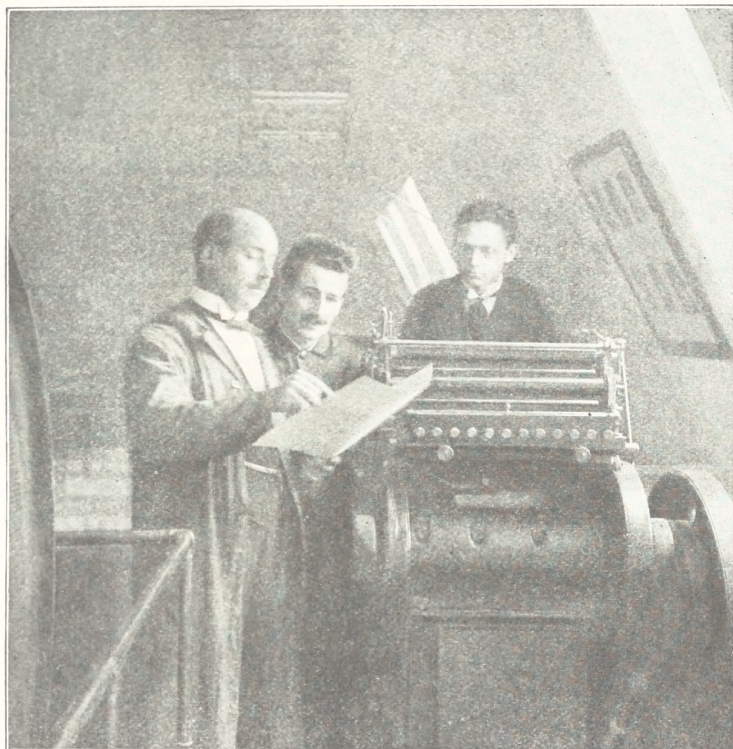
Fra nuværende Trykkeribestyrer J. Fischmann, der var Elev paa Sko- len, har vi faaet følgende Udtalelse: »Der begyndtes med Foredrag, lige- som paa en Højskole; jeg erindrer ikke at have set andre Ledere end Bogtrykkerne Schultz og O. C. Olsen. Den sidste mindes jeg holdt et Fore- drag om Stereotypering. Efter Foredraget blev der, ganske umotiveret og uden nogen Aftale, et forfærdeligt Spektakel og Skraben, som hensatte de to Bogtrykkere i den største Forbavselse. Jeg antager, at det var Uvilje mod Bogtrykkerne paa Grund af den mislykkede Typografstrejke sidst i Aaret 1876, der her gav sig Udtryk. Men dermed var Foredragene forbi, og vi blev sat til at lære Dansk hos en af Institutets Lærere, Hr. Bon. Han forstod at tage os store, gærende Børn, og vi fik megen nyttig Kundskab.«

Teknisk Selskabs Skole hørte imidlertid aldrig mere til Sagen, og Fag- skolens korte Levetid var saaledes til Ende.

I vor Skole har vi ikke givet os meget af med Foredrag. Vi tog straks fat paa det praktiske Arbejde og begrænsede Theorien til korte indledende Regler for Sætning og Trykning. I November 1895 holdt J. G. A. Eick- hoffs ledende Ingeniør, Hr. *Juhl*, en Række Foredrag om Hurtigpressens Udvikling og Konstruktion, som var særlig tilrettelagt for vore Trykker- elever. — Ogsaa for Bogbinderne blev der af og til givet Vejledning i Fore- dragsform over enkelte af Fagets sjældnere forefaldende Specialiteter. I de senere Aar har vi atter forsøgt at gaa videre med de mundtlige Med- delelser. Saadanne Undervisningstimer er afholdte i Museets Bibliothek, hvor vi har haft Adgang til at benytte dettes store Billed-Samlinger, der giver god Besked saavel om Bogtrykkets som om Bogbinderiets Udvik- ling. Netop nu i December—Januar, da Manglen af Lys og Varme har tvunget os til foreløbig at ophøre med Vinterskolen, har vi i Bibliotheket holdt en Række Foredrag for Typograferne og for Bogbinderne. Det er henholdsvis *Emil Selmar* og *Anker Kyster*, der har overtaget denne Form for Undervisning.

Angaaende vor Opfattelse af Skolearbejdet har vi andetsteds udtalt os. Derfra laaner vi følgende Bemærkninger: »Der er næppe nogen anden privat anlagt og frivilligt ledet Skole, der er bedre udrustet til at løse de Opgaver, den har paataget sig, men hvorledes Løsningen bliver bedømt, afhænger naturligvis af den Styrke og den Alvor, hvormed der ses paa Re- sultater af Haandværkerundervisning i det Hele. Det hele Spørgsmaal om Haandværkeruddannelse er efterhaanden blevet ret vanskeligt og meget omfattende. Værkstederne, Mestrene og Svendene magter ikke mere alene Oplærelsen, som i de gamle haardføre Tider, hvor Arbejdstiden var lang

En Elev ved Digeltrykpresse.
Lærer i Trykning A. Samuelsen og Lærer i Sætning Kr. W. Sørensen.

og Pryglene mange og svære. Om vor Tids mange Bestræbelser forslaar, eller om Opgaven skal gribes helt anderledes an, maa Fremtiden vise. . . Efter vort Skøn gælder det fortrinsvis at redde og bevare det mest mulige af Haandarbejdets Teknik, hvori dog alt det, der virkelig er Kultur i Haandværket, er gemt.«

»Ogsaa denne forholdsvis lille Sag gaar en vanskelig Fremtid i Møde. Paa den ene Side er Lysten til at paatage sig Arbejde for slige Formaal slap og vigende blandt Fagenes Dyrkere, det gælder baade Mestre og Svende. . . . Paa anden Maade mødes Bestræbelser for fri Virksomhed i disse Skolespørgsmaal af Tidens ulykkelige Retning mod at gøre alt saadant til større Fællesindretninger. Stat og Kommune finder det bekvemlest at samle til Bunke, foretrækker den fabriksmæssige Drift og mener, den er billigere. Det er de socialdemokratiske Tanker og Ideer, der smitter, skønt de paa disse Omraader snart vil vise sig forkastelige. – Tiden burde hæge om hvert lille spiredygtigt Frø, der sætter sig overkommelige Maal indenfor Haandværkets Dygtiggørelse, . . . men de, der ser saaledes paa Tingene, er i Minoritet.«

De slemme Tider, som Krigen og dens mangfoldige Ulykker har i sit Følge, føles, som allerede antydet, ogsaa i vort Skolearbejde. I Februar 1917, da Byen og dens Forvaltning blev overnervøse paa Grund af Kul-

mangel, mente Kunstindustrimuseet ikke at kunne paatage sig Ansvaret for Opvarmning og Belysning af Tagetagen, og Skolen maatte af den Grund indstille sit Vinterarbejde. Vi holdt vor sædvanlige heldags Sommerskole i August—September, men har ikke været i Stand til at begynde den regelmæssige Vinterskole i 1917—18. Ved at slaa af paa Fordringerne til den nødvendigeste Hygge, har vi dog, ved Lærernes og enkelte Elevers Hjælp-somhed, gennemført Trykningen af denne Aargang af »Bogvennen«, som vi venter at kunne udsende ved det Tidspunkt, da Skolen har tilbagelagt 25 Aars Virksomhed. — Vi nærer ogsaa et lille Haab om til den Tid atter at have Skolen i Gang og Eleverne samlede, men dette afhænger rigtignok af, om Marts Maaned 1918 vil blive mild.

Forinden alle Vanskelighederne begyndte, var vi paa det rene med den Kendsgerning, at Museet ikke ønskede at fortsætte med Skolevirksomhed i Tagetagen. Efterhaanden blev der, særlig fra Assurandørernes Side, klaget over den utvivlsomme Brandfare, som Boghaandværksskolen var. Den Ængstelse, som det brandfarlige Tag og Skolens — særlig Bogbinderafdelingen — Anvendelse af aabne Gasblus efterhaanden har affødt i Museets Bestyrelse, kan vi ikke bestride Berettigelsen af. Vi har derfor alt længe været bekendt med, at en Forandring maatte foregaa, og denne Vished har ført til, at vi forlængst har indledet Forhandlinger med *Teknologisk Institut* : »Fagskolen for Haandværkere og mindre Industridrivende« om at faa Husly i Institutets ny store Bygning, der i Løbet af Sommeren vil blive helt færdig. Det samme har de andre Haandværker-Fagskoler gjort, og Regeringsmyndighederne ser gerne, at alle disse Virksomheder samles i dette store, for disse Øjemed opførte Hus. Aftalerne er ogsaa i Orden, og gode Lokaler indrettet for vor Skole, men der er andre Vanskeligheder, især af økonomisk Natur, der ikke vil være lette at overvinde. De gode, vederlagsfri Lokaler, vi i sytten Aar har haft i Museet, forlader vi, og i det ny Hus skal vi betale en følelig Husleje. — I andre væsentlige Henseender er der Vanskeligheder. Der maa tænkes paa en lønnet Leder af hele Skolevirksomheden, da den hidtil bestaaende Ordning af denne Side af Arbejdet af mange Grunde ikke kan fortsættes. Skolens Repræsentantskab og Forening for Boghaandværks Bestyrelse samles nu i Overvejelse om alle disse Spørgsmaal. Vi haaber, det vil være muligt i den Aarsberetning, der afslutter nærværende »Bogven«, at meddele Resultatet af disse Forhandlinger.

Vi ældre, der har varetaget Ledelsen af Arbejdet i de 25 tilbagelagte Aar, og hvoraf flere end en sandsynligvis vil træde tilbage, paahviler det at føre Skolen igennem Foraarets og Sommerens Arbejde, for derefter at overgive dens Materiel, dens faa opsparede Midler, dens Tradition og dens Fremtidsmuligheder, til yngre Folks Varetægt. Forhaabentlig vil disse nu sætte deres Ære og Kræfter ind for at opretholde og videre udvikle

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK.

F. H.